

Особливості перекладу російських термінів галузі залізничного транспорту українською мовою

Терміни характеризуються точністю й зручністю творення похідних дериватів. Ці ознаки потрібно враховувати й під час їх перекладу. На особливу увагу заслуговує переклад із російської мови, що має відображати не повністю скальковані чи зросійщені варіанти, а природні для української мови найменування. Під час перекладу термінів ураховують відповідність російським афіксам українських за їх семантичним навантаженням. Автор статті виділяє основні тенденції у перекладі термінів залізничного транспорту, подає варіанти українських афіксів у перекладі термінів – іменників, прикметників, дієслів, дієприкметників. Наголошує на необхідності розрізнення в українській мові віддієслівних іменників на позначення дії та її результату, а також уникнення російських суфіксів у дієприкметникових термінах.

Ключові слова: переклад термінів, афікс, суфікс, нульовий суфікс, віддієслівні іменники, прикметники, активні дієприкметники, пасивні дієприкметники

Lahdan S. The peculiarities of Russian terms translation of railway transport sector in Ukrainian

The terms are characterized by the precision and convenience of creating derived derivatives. These signs should be kept in their translation. Special attention should be paid translation from Russian. It should not reflect the calques or russified variants, but the native names for the Ukrainian language. During the translation of terms it is necessary to take into account the correspondence of Ukrainian affixes to Russian in their semantics. The author selects the main tendencies in the translation of terms of the railway transport, presents variants of Ukrainian affixes in the translation of terms – nouns, adjectives, verbs, participles. Stresses the need to distinguish in Ukrainian verbal nouns denoting action and its result, and avoiding Russian suffixes in participial terms.

Keywords: translation of terms, affix, suffix, zero suffix, verbal nouns, adjectives, active participles, passive participles

Розбудова національної термінологічної системи є визначальним чинником у розвитку наукового стилю. Вона відбувається за загальними законами розвитку мови, проте залежить і від суспільно-політичних змін, мовної ситуації. Формування термінології – довготривалий і складний процес, адже терміни не постають відразу, а зазвичай накопичуються упродовж розвитку тієї чи іншої галузі. Вироблення української наукової мови – підсистеми у мові загальнонаціональній – і її головного атрибута – термінології – не йшло нормальним шляхом через кількастолітню мовну політику. Тривалий російськомовний вплив, безпідставне вилючення за радянських часів українських чи вироблених з урахуванням природних для української мови рис термінів, заміна їх фонетично адаптованими російськими варіантами негативно позначилися на сучасному стані національної терміносистеми.

Водночас потрібно пам'ятати, що наука й, відповідно, термінологія творяться зусиллями не окремої людини й не одного колективу. Це синтез наукових досягнень дослідників усього світу, обмін думками, ідеями між якими якраз і стає поштовхом до нових розвідок і відкриттів. Тому термінологія – відкрита система, а її формування пов'язане як із внутрішніми законами, так і зовнішніми, іншомовними, впливами. Терміни в одній мові часто творять за аналогією до іншої, шляхом калькування. Унормування національної термінології відповідно до вимог точності, влучності й зручності творення похідних дериватів, які ставлять перед термінами, передбачає, окрім інших заходів, вироблення єдиного підходу до їх перекладання й творення.

Метою статті є виявити російсько-українські афіксальні відповідники у перекладі термінів галузі залізничного транспорту з урахуванням їх частиномовної належності й семантичних відтінків.

У з'ясуванні варіантів перекладу науково-технічних термінів із російської мови з урахуванням їх семантики на особливу увагу заслуговують праці українських дослідників М. Д. Гінзбурга, М. Г. Зубкова, В. Моргунока, В. Пілецького, М. О. Вакуленка й ін. Серед лінгвістичних проблем, пов'язаних із національно-культурною специфікою українських термінів, дослідник В. Пілецький виділяє «опрацювання критеріїв знеросійщення сучасних терміносистем» [1, с. 48]. Як суперечливі автор подає варіанти перекладу віддієслівних іменників та окремих прикметників., справедливо зауважуючи, що «найбільш придатним для називання спеціального поняття може виявитися не росіянізм чи скалькований термін, а позичена із загальнолітературної мови або спеціально утворена з українських морфем лексема, що здатна творити похідники, забезпечуючи мовне вираження системних понятійних зв'язків» [1, с. 51].

Як відомо, специфікою спільнокорених слів у споріднених мовах є, окрім фонетичної ідентичності, й афіксна, словотвірна. На словотвірних можливостях української мови наголошує М. О. Вакуленко: «Українська мова, завдяки великій кількості суфіксів, має змогу відтворити такі тонкі відтінки значень, які неможливі в інших мовах – а це важливо насамперед для точних наук, де особливо вимагається чіткість і влучність понять» [2, с. 9]. Автор аналізує особливості семантики та вживання віддієслівних іменників на **-ння**, дієприкметників активного стану. Проте іменниками на **-ння** не потрібно зловживати, переконаний С. Ярема, він вважає, що «найперспективніші замітники віддієслівних іменників на **-ння** – безсуфіксні іменники, які не тільки властиві українській мові, але й чіткіші та коротші» [3, с. 8].

Укладачі посібника М. Д. Гінзбург та ін. [4] за основу розрізнення семантичних відтінків термінів беруть процесові поняття й обґрунтовують використання природних для української мови афіксів на розмежування дії, події, наслідку, об'єкта й суб'єкта дії, дійових властивостей учасників дії. Авторів систематизували переклад російських активних і пасивних дієприкметників, віддієслівних прикметників на **-очный**.

Спробуємо виявити основні тенденції у перекладі термінів галузі залізничного транспорту за лексикографічними джерелами [5-7]. Насамперед звернемося до перекладу термінів-іменників, що становлять найбільшу частку одиниць терміносистеми. Поширення іменникових номінацій пов'язане з їх семантичною можливістю позначати не лише предмети, а й процеси, дії тощо. «Важливим завданням науки термінології є чітке й природне розмежування понять, які виражаються похідними від певного дієслова іменниками, та встановлення відповідності між формою та змістом таких термінів. Для правильного вживання термінів, утворених від дієслів, необхідно чітко їх класифікувати, розрізняючи явище та дії різної тривалості та повторюваності», – відзначає М. О. Вакулєнко [2, с. 18-19].

Російські віддієслівні іменники на **-ние, -тие, -ка** позначають як назву дії, так і її результат, тобто об'єкт, місце або стан, що виникли внаслідок дії, чи величину, що характеризує цей об'єкт або стан. Під час перекладу українською мовою значення дії та її результат розмежовують. Так, на позначення назви дії в українських віддієслівних іменниках використовують суфікси **-анн(я), -янн(я), -енн(я), -інн(я), -тт(я)**: *загорание светофора* – загорання світлофора; *закрепление вагонов от ухода* – закріплення вагонів від утікання; *маркировка груза* – маркування вантажу; *лицевка опор* – облицювання опор; *прибытие поезда* – прибуття потяга; *складирование груза* – складування вантажу; *опломбирование вагонов* – опломбування вагонів; *подшопка шпал* – підшопування шпал; *разборка звеньев путевой решетки* – розбирання ланок колійної решітки.

Російські віддієслівні іменники на **-ние, -тие, -ка** на позначення результату дії в українській мові мають відповідники з нульовим суфіксом чи суфіксами **-ин(а), -к(а), -ок, -ик**, в окремих випадках – із суфіксами **-енн(я), -анн(я), -тт(я)**. Наприклад: *автоблокировка двухпутная* – автоблокування двоколійне; *отражение индуцированное* – відображення індуковане; *подвеска цепная* – підвіска ланцюгова; *пропитка вакуумная* – просочення вакуумне; *растяжение продольное* – розтяг поздовжній; *сжатие поперечное* – стиск поперечний; *отверстие вентиляционное* – отвір вентиляційний; *основание балластного слоя* – основа баластного шару; *напряжение межфазное* – напруга міжфазова; *замок автосцепки* – замок автозчепу.

Серед термінів-іменників поширеними є також найменування властивостей, які в російській мові мають суфікс **-есть**. Такі терміни перекладають українськими із суфіксом **-ість**: *бесперебойность движения поездов* – безперерійність руху поїздів; *взаимозависимость стрелок и сигналов* – взаємозалежність стрілок і сигналів; *грузоподъемность вагона* – вантажопідйомність вагона; *классность станции* – класність станції; *помехоустойчивость автоматизированной системы* – заводостійкість автоматизованої системи; *незанятость пути* – незайнятість колії; *очередность производства работ* – черговість провадження робіт.

У назвах деталей, пристроїв, речовин тощо російський суфікс **-тель** часто перекладають за допомогою українських суфіксів **-ач, -ник, -ій**: *выключатель аварийный* – вимикач аварійний; *глушитель* – глушник; *держатель (приспособление)* – тримач; *звукосниматель* – звукознімач; *пускатель магнитный* – пускач магнітний; *толкатель* – штовхач; *движитель* – рушій; *заполнитель* – заповнювач; *преобразователь* – перетворювач; *токопрерыватель* – струмопереривач; *пылеосадитель* – пилоосаджувач; *пылеотсасыватель* – пиловідсмоктувач; *пылеуловитель* – пиловловлювач.

Російському префіксу **сверх-** на позначення вищої міри відповідає український **над-**: *сверхмагистраль* – надмагістраль; *сверхбыстроходный* – надшвидкохідний; *сверхвозбуждение* – надзбудження; *сверхвысокий* – надвисокий; *сверхвысокочастотный* – надвисокочастотний; *сверхдавление* – надтиск; *сверхзвуковой* – надзвуковий; *сверхизлучение* – надвипромінювання; *сверхмощность* – надпотужність; *сверхнапряжение* – наднапруга; *сверхскоростной* – надшвидкісний.

Поширеними серед термінів-прикметників російської мови є утворення на **-онный, -ический, -очный**, які в українській мові мають типові відповідники. Зокрема, російським прикметникам на **-онный** відповідають українські на **-ійний**: *станционный путь* – станційна колія, *эксплуатационное напряжение* – експлуатаційна напруга; *сертификационные испытания* – сертифікаційні випробування; *диффузионный аппарат* – дифузійний апарат; *абсорбционный процесс* – абсорбційний процес; *изоляционная прокладка* – ізоляційна прокладка; *бездиффузионный процесс* – бездифузійний процес. Відповідниками російських прикметників на **-ический** є українські на **-ічний, -ичний**: *изотермический вагон* – ізотермічний вагон; *изохорический процесс* – ізохоричний процес; *критическое напряжение* – критична напруга; *термическая обработка* – термічна обробка; *оптический процессор* – оптичний процесор.

Російські терміни-прикметники на **-очный** в українському варіанті мають суфікси **-увальн(ий), -ювальн(ий), -льн(ий), -ов(ий), -н(ий)**: *балансировочное устройство* – балансувальний пристрій; *беспересадочный рейс* – безпересадковий рейс; *блокировочный сигнал* – блокувальний сигнал; *заготовочный цех* – заготівельний цех; *загрузочное отверстие* – завантажувальний отвір; *загрузочный модуль* – завантажувальний модуль; *изолировочный лак* – ізоляційний лак; *обгоночный путь* – обгінна колія; *механосборочный цех* – механоскладальний цех; *передаточный вал* – передавальний вал; *погрузочно-разгрузочная станция* – вантажно-розвантажувальна станція; *промывочная жидкость* – промивальна рідина; *расточный станок* – розточувальний верстат; *сборочный цех* – складальний цех; *сортировочная станция* – сортувальна станція; *электросварочный генератор* – електрозварювальний генератор; *штамповочный цех* – штампувальний цех.

Терміни-дієслова іншомовного походження із суфіксом **-ировать** слід перекладати українською мовою з додаванням суфіксів **-увати, -ювати**: *аккумулировать энергию* – акумулювати енергію; *деформировать* – деформувати; *изолировать стрелочный участок* – ізолювати стрілочну ділянку; *сорттировать* – сортувати; *маркировать* – маркувати; *пломбировать* – пломбувати.

Російські пасивні дієприкметники теперішнього часу із суфіксами **-ем(ий), -им(ий)** перекладають українськими дієприкметниками із суфіксами **-н(ий), -т(ий), -ован(ий), -уван(ий), -юван(ий), -овуван(ий)**, рідше **-им(ий)**, прикметниками із суфіксами **-овн(ий)**, а від префіксальних дієслів – із суфіксами **-енн(ий), -анн(ий)**: *блокируемая передача* – блокувальна передача; *водонепроницаемый материал* – водонепроникний матеріал; *допускаемое напряжение* – допустима напруга; *излучаемая радиопомеха* – випромінювана радіозавада; *измеримый дефект* – вимірний дефект; *напыляемый материал* – напилюваний матеріал; *неустраняемый дефект* – неусувний дефект; *отдаваемая мощность двигателя* – віддавана потужність двигуна; *потребляемая мощность* – споживана потужність; *устраняемый дефект* – усувний дефект.

Російським активним дієприкметникам теперішнього часу на **-ущий, -ющий, -ащий, -ящий** відповідають українські прикметники на **-увальний, -ювальний, -льний, -івний, -ний, -кий** і зрідка **-учий, -ючий, -ачий, -ячий**: *блокирующий конденсатор* – блокувальний конденсатор; *быстодействующий выключатель* – швидкодіючий вимикач; *включающая катушка* – вмикальна котушка; *возмущающая сила* – збуджувальна сила; *восстанавливающая сила* – відновлювальна сила; *вращающий момент* – обертальний момент; *гасящий импульс* – гасильний імпульс; *герметизирующий слой* – герметизувальний шар; *заземляющее устройство* – заземлювальний пристрій; *изгибающий момент* – згинальний момент; *кодирующее устройство* – кодувальний пристрій; *крутящий момент* – крутний момент; *намагничивающий аппарат* – намагнічувальний апарат; *отсекающий клапан* – відсікальний клапан; *согласующий трансформатор* – узгоджувальний трансформатор.

Російські дієприкметники на **-щийся** можна перекладати українською мовою за допомогою суфіксів **-н(ий), -овн(ий), -ов(ий), -к(ий), -лив(ий), -ист(ий)**: *быстровращающееся колесо* – швидкообертове колесо; *восстанавливающееся напряжение* – відновна напруга; *колеблющаяся величина* – коливна величина; *легковоспламеняющееся топливо* – легкозаймисте паливо; *неплавящийся электрод* – неплавкий електрод; *переключающийся вал* – перемикий вал; *прерывающийся сигнал* – уривчастий сигнал; *притирающийся контакт* – притирний контакт; *самопрокидывающаяся тележка* – самоперекидний візок; *саморазгружающийся вагон* – саморозвантажний вагон; *скоропортящийся груз* – швидкопсувний вантаж.

Російські активні дієприкметники минулого часу на **-вший, -шый** в українському перекладі мають суфікс **-л(ий)**: *набухший грунт* – набухлий грунт; *оледеневший контакт* – заледенілий контакт; *устаревшая технология* – застаріла технологія. А дієприкметники на **-вшийся, -шыйся** перекладають українською мовою за допомогою суфіксів **-н(ий), -т(ий), -л(ий)**: *квазиустановившийся режим работы электродвигателя* – квазіусталений режим роботи електродвигуна; *осложнившийся пожар* – ускладнена пожежа; *установившаяся температура* – усталена температура.

На підставі з'ясованих російсько-українських відповідників у термінах залізничного транспорту можемо констатувати, що їх знання, а також розуміння семантичних відтінків українських афіксів спрощує фаховий переклад, позбавляє необхідності часто звертатися до словника, дає можливість краще засвоювати галузеву термінологію. Перспективу подальших досліджень убачаємо в детальному аналізі лексикографічних джерел із метою встановлення відповідності перекладу різних частиномовних термінів розробленим рекомендаціям і стандартам.

Література

1. Пілецький В. Український термін як національно-культурне явище / В. Пілецький // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 38, ч. I. – С. 47-56.
2. Вакуленко М. О. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії / М. О. Вакуленко. – К., 2009. – 69 с.
3. Ярема С. На теми української наукової мови / С. Ярема. – Львів: Укр. т-во з механіки руйнування матеріалів, Львів. крайове т-во «Рідна школа», Наук. т-во ім. Шевченка, 2002. – 44 с.
4. Українська ділова мова: практичний посібник на щодень / укл.: М. Д. Гінзбург, І. О. Требульова, С. Д. Левіна, І. М. Корніловська; за ред. д-ра техн. наук, проф., акад. УНГА М. Д. Гінзбурга. – Х.: Торсінг, 2003. – 592 с.
5. Російсько-український словник залізничних термінів / [укл.: Л. П. Ватуля, В. С. Фоменко; за ред. Ю. В. Соболева]. – 2-ге вид., випр. й доп. – К.: Транспорт України, 2000. – 484 с.
6. Великий російсько-український політехнічний словник: Близько 160 000 слів та словосполучень / [за ред. О. С. Благовещенського]. – К.: Чумацький Шлях, 2002. – 749 с.
7. Новий російсько-український політехнічний словник: 100 000 термінів і термінів-словосполучень / [укл. М. Г. Зубков]. – Х.: Гриф, 2005. – 952 с.